

انسان‌شناسی فضای خانه: بازخوانی الگوی کالبدی خانه‌های پهلوی دوم آذربایجان براساس

سبک زندگی ساکنین (مطالعه‌ی موردی: ملکان، بناب و مراغه)*

ندا عباسی ملکی^۱، الهام اندرودی^{۲*}، حامد مظاهریان^۳، سعید خاقانی^۴

۱۴۰۰/۰۲/۲۰

تاریخ دریافت مقاله :

۱۴۰۰/۰۹/۱۵

تاریخ پذیرش مقاله :

چکیده

بیان مساله: پژوهش‌های معاصر مرتبط با معماری خانه، اغلب متمرکز بر خانه‌های ممتاز دارای ارزش میراثی است و در این میان، پژوهش‌هایی با محور خانه‌های معمولی عامه‌ی مردم اندک است و اسنادی مکتوب از آنها وجود ندارد. همچنین پژوهش‌های موجود اغلب مطالعات کالبدی را محور شناخت خانه قرار داده اند و به تفاوت‌های رفتاری ساکنین و تغییرات ناشی از نیازهای ساکنین در طول زمان کمتر توجه شده است. در راستای چنین نیازی انسان‌شناسی فضای خانه توجه خود را به رابطه‌ی میان خانه و مردم و سبک زندگی ساکنین معطوف می‌سازد.

سؤال تحقیق: -خانه‌های محدوده‌ی پژوهش، دارای چه الگوهای کالبدی مرتبط با شیوه‌ی زندگی هستند؟ -از دیدگاه ساکنین، سبک زندگی در این خانه‌ها در گذر زمان چگونه بوده‌است؟ -از منظر ساکنین چه ویژگی‌هایی موجب رضایتمندی یا عدم رضایتمندی از فضای خانه شده‌است؟

اهداف تحقیق: این پژوهش قصد دارد، خانه‌های غیر فاخر در سه شهرستان استان آذربایجان شرقی را از منظر گفتگوهای مرتبط با ذهنیت مردم ساکن در آن در غالب الگوهای معماری معین به تصویر کشد.

روش تحقیق: این پژوهش از رویکرد کیفی و مطالعه‌ی موردی بهره گرفته شده‌است. ابتدا مطالعات نظری پیرامون انسان‌شناسی فضای خانه و سبک زندگی صورت گرفته و با استدلال منطقی مؤلفه‌هایی بر همین اساس استخراج شده‌است. سپس، برپایه‌ی برداشت‌های میدانی و مطالعات مردم نگارانه، شامل برداشت و مصاحبه‌ی نیمه‌عمیق ساختاریافته، شیوه‌ی زندگی ساکنین و الگوهای معماری ۱۴ نمونه خانه بررسی شده است.

مهم‌ترین یافته‌ها و نتیجه‌گیری تحقیق: سه نمونه الگوهای معماری یافت‌شده در برداشت‌میدانی طبقه‌بندی شدند: خانه-حیاط کوچک نیمه مستقل (۱۳۲۰ ه.ش. و قبل از آن)؛ خانه-حیاط مستقل بزرگ (۱۳۳۰-۱۳۵۰ ه.ش.) و خانه‌های حیاطدار با اتاق‌های تفکیک‌شده به لحاظ عملکرد (۱۳۵۰-۱۳۶۰ ه.ش). براساس دیدگاه ساکنین، خانه‌های متأخرتر دوره پژوهش (۱۳۵۰-۱۳۶۰ ه.ش.) به لحاظ فرهنگی و زیستی پاسخگوی نیازهای ساکنین هستند با تعمیرات کافی، از مطلوبیت مناسب برخوردارند. براساس دیدگاه ساکنین: اصلی‌ترین دلیل تداوم زیست در خانه‌ها، عامل اهمیت حسی و خاطرهای و رابطه با حیاط بیان شد. بیشترین تغییرات مربوط به تغییر کاربری فضایی، اضافه شدن آشپزخانه و سرویس بهداشتی به فضای داخلی خانه، همچنین ادغام فضایی بود. فضای انبار و حیاط بنا به شیوه‌ی- معیشت (باغداری) منطقه جزو فضاهای ضروری در خانه‌هاست.

کلمات کلیدی: انسان‌شناسی، فضای خانه، سبک زندگی، الگوی معماری، آذربایجان شرقی

*این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد مطالعات معماری ایران نگارنده‌ی اول است که به راهنمایی دکتر حامد مظاهریان و دکتر الهام اندرودی و مشاوره‌ی دکتر سعید خاقانی در تاریخ ۱۳۹۸/۰۶/۳۱ در دانشکده‌ی معماری پردیس هنرهای زیبا دفاع شد.

^۱ کارشناس ارشد مطالعات معماری ایران، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران؛ neda.a.maleki92@gmail.com

^{۲*} دانشیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران (نویسنده‌ی مسئول)؛ andaroodi@ut.ac.ir

^۳ دانشیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران؛ mazaheri@ut.ac.ir

^۴ استادیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران؛ khaghani.saeid@ut.ac.ir

۱- مقدمه

مطالعه‌ی معماری مسکونی ایران و به طور ویژه خانه‌های عموم مردم از یک سو نیازمند شناخت کالبدی و فهم پژوهشگر از فضا، کارکرد و فعالیت، ارتباطات و حرکت در داخل خانه و ارائه‌ی الگوهای غالب معماری و از سویی دیگر نیازمند شناخت رابطه‌ی میان ساکنین و فضا است. با وجود اهمیت الگویی کالبدی، معنای فضا در ارتباط با افرادی که در فضا استفاده می‌کنند آشکار می‌شود. در رابطه با ارتباط انسان و خانه، فلامکی اشاره می‌کند که "شناخت محیط و معماری تنها با درک فعالیت‌های انسان در دنیای پیرامونش امکان‌پذیر است و هدف معماری را می‌توان ایجاد انگاره‌ی انسانی در درون شکل کالبدی دانست" (فلامکی و همکاران، ۱۳۸۴: ۵۷). بنابراین می‌توان اظهار داشت که معماری بازتابی است از تمام نیازها، باورها و اعتقادات و سبک زندگی انسان که به صورت کالبدی نمود پیدا می‌کند. در اغلب پژوهش‌های موجود، کالبد محور قرار داده شده و به تفاوت‌های رفتاری ساکنین استفاده کننده از کالبد و تغییراتی که بیانگر نیازهای متغیر ساکنین است در طول زمان کمتر توجه شده است. ویژگی‌هایی چون مردمی بودن (در مقابل حکومتی بودن) و نیز مواجهه با منابع زنده و فعال (به جای استفاده از منابع مکتوب و تصویری ایستا) نیازمند مطالعه‌اند (صفائی‌پور، ۱۳۹۵: ۹۵).

تمرکز بر مطالعه‌ی معماری خانه‌های عموم مردم به معنی شناخت آثاری است که نه بدست قدرت حاکم، اشراف یا ثروتمندان، بلکه تحت تأثیر عامه‌ی مردم خواست و توانمندی آنها برای شکل‌دهی به فضای زیست خود پدید آمده و تکامل یافته است. در طول تاریخ توجه به یادمانها و آثار فاخر، باعث شده که توجه به فضای خصوصی و خانه به حاشیه رانده شود. این بی-توجهی به فضای خانه و درگیری‌های بین متخصصان و مردم عادی بر سر فضا و طراحی آن، شاید دلیل کافی است که در قرن بیست و یکم علمی با رویکردی جدید تحت عنوان «انسان‌شناسی فضای خانه» شکل گرفت (غزنویان، ۱۳۹۶: ۲۵). ایرین سی‌راد در اثر مهم خود «خانه: انسان‌شناسی فضای خانه» نیز به این موضوع اشاره دارد که "معناهای بسیار زیادی برای خانه فرض

می‌شود حال آن‌که در مقام مقایسه، کار کمی بر روی این معانی صورت گرفته است. یک فهم نامتعادل از جهان وجود دارد؛ فضاهای خانگی زندگی ما و خانه‌ها به اندازه‌ی فضاهای عمومی مورد توجه قرار نمی‌گیرند." (ایرین سی‌راد، ۱۳۹۵: ۲۴).

یکی از مفاهیم مهم مرتبط با انسان‌شناسی فضای خانه، سبک زندگی ساکنین است. سبک زندگی را می‌توان الگوهایی از کنش دانست که تمیزدهنده‌ی افراد جامعه است. به اعتقاد گیدنز، سبک‌های زندگی رفتارهای عادی روزمره‌اند که در قالب عادات لباس پوشیدن، خوردن، محیط‌های قابل پسند برای تعامل با دیگران خود را نشان می‌دهند (آقالطیفی، ۱۳۹۱: ۱۵۷). بدین ترتیب مسئله‌ی مهم واکاوی نمونه‌هایی از خانه در ارتباط با شیوه‌ی معیشت و سبک زندگی مردم است. فهم شکل سکونت در قالب کالبد خانه نیاز به یک مطالعه‌ی مشاهده محور و میدانی دارد تا از دریچه‌ی خرده‌الگوها و انعکاس دیدگاه ساکنین، بتواند تصویر درستی از روند تغییرات و کیفیت مسکن ارائه کند. همچنین، رضایت و یا نارضایتی از مسکن در نتیجه‌ی ارزیابی کیفی دیدگاه ساکنین از ویژگی‌های مسکن مشخص می‌شود و نشان-دهنده‌ی میزان سازگاری نیازها و احتیاجات کاربر با امکانات و قابلیت‌های محیط است (فلاح، ۱۳۹۷: ۲۱).

یکی از دوره‌های مهم تاریخی ایران که تغییر سبک زندگی ساکنین تأثیر مستقیم بر روی الگوهای کالبدی می‌گذارد دوره‌ی پهلوی است. تحولات اواخر دوره‌ی قاجار به گونه‌ای بود که گونه‌های مسکن ساخته شده در دوران پهلوی تطابقی با خانه‌های سنتی و پیشین نداشت (جانی‌پور، ۱۳۸۰: ۹۱). اما این تغییرات به صورتی بود که ابتدا در تهران و خانه‌ی طبقه فرادست شهر مشاهده می‌شد و در سطح جامعه الگوی معماری خانه‌ها از الگوهای سنتی بیشترین پیروی را داشته است (آقالطیفی و حجت، ۱۳۹۷: ۴۸). اما به تدریج شاهد تغییر الگوی خانه در دوره‌ی پهلوی اول و دوم هستیم. بدین ترتیب در این دوره‌ها با تغییراتی در شکل خانه‌ها در ارتباط با سبک زندگی مواجه هستیم که مبتنی بر همزمانی سبک زندگی سنتی و جدید است و نیازمند واکاوی دقیق‌تر است. برای فهم درست منطقه‌گرایی و تأثیر شیوه‌ی -

زیستی در شکل‌گیری خانه‌ها، به یک مقیاس کوچکتری نیاز است تا بتوان به تحلیل‌های جزئی‌تری رسید. بدین ترتیب این پژوهش بستر مکانی آذربایجان را برگزیده است که تمایل به تداوم سنت‌های زیست در آن مهم است. با این مقدمه، هدف از پژوهش یافتن چگونگی تعامل ساکنین خانه‌های معمولی در دامنه‌ی مکانی منتخب است.

۲- پرسش‌های تحقیق

۱. خانه‌های محدوده‌ی پژوهش در دوره‌ی پهلوی دوم (۱۳۲۰-۱۳۶۰ ه.ش)، دارای چه الگوهای کالبدی در ارتباط با شیوه‌ی زندگی هستند؟ ۲. سبک زندگی در خانه‌ها در گذر زمان (از دوره‌ی ساخت تا به اکنون) با ارجاع به دیدگاه ساکنین چگونه بوده است؟ ۳. از دید ساکنین چه ویژگی‌هایی موجب رضایتمندی یا عدم رضایتمندی از فضای خانگی‌شان شده است؟

۳- فرضیه تحقیق

باید اذعان داشت که پژوهش حاضر به لحاظ ماهیتی، پژوهشی اکتشافی- کیفی است و درصدد اثبات قانون و فرضیه‌ای ثابت و تعمیم آن به نمونه‌های دیگر نیست، بلکه در تلاش است به درکی کامل از یک موضوع، در حیطه مکانی-زمانی خاص بر اساس خصیصه‌های مشخص دست یابد.

۴- پیشینه تحقیق

در میان مطالعات موجود، مفاهیم انسان‌شناسی فضای خانه، سبک زندگی و فرهنگ با موضوع این پژوهش در ارتباط است. در حوزه‌ی فرهنگ و انسان‌شناسی، راپاپورت^۱ (۱۹۶۹) خانه‌ها را از منظر مردم‌شناسی فرهنگی تحلیل می‌کند. وی معتقد است که هر بنایی تحت تأثیر فرهنگ ساکنان آن شکل گرفته است. با شناخت ویژگی‌های یک فرهنگ و ارزش‌های آن، می‌توان نحوه‌ی زندگی در آن فرهنگ را بررسی کرد. لارنس^۲ (۱۹۸۷)، معتقد است که چگونگی رفتارها و فعالیت‌ها در محیط‌های مسکونی باید مورد تحلیل و بررسی قرار گیرند. برای مثال، ترگات^۳ (۱۹۹۵) به تجزیه تحلیل ریشه‌های فرهنگی خانه و تأکید بر ارزش‌های هنجاری در خانه‌های ترکیه پرداخته است.

در حوزه‌ی انسان‌شناسی فضای خانه، ایرین سی‌راد^۴ (۲۰۰۶)، انسان‌شناس هلندی است که در مورد تاریخچه‌ی بومی خانه‌های هلند و مسائل مربوط به فن-آوری خانگی، فرهنگ مادی و مصرف و ارتباط آنها با خانه‌ها و ساکنان منتشر کرده است. همچنین لوکاس^۵ (۲۰۲۰)، در پژوهش اخیر خود به این موضوع می‌پردازد که چگونه انسان‌شناسی می‌تواند به طراحان کمک کند تا درباره‌ی زندگی اجتماعی ساختمانها در مقیاس مناسب فکر کنند و بر اهمیت مطالعه‌ی روابط اجتماعی با ساختمانهای ساخته شده تأکید دارد. آلتمن^۶ (۱۹۸۵) با دیدگاهی فرهنگی و تاریخی، معتقد است که مسکن به عنوان بازتابی از رابطه‌ی فرهنگ و محیط باید مورد مطالعه قرار گیرد و لیستی از عوامل فرهنگی تأثیرگذار بر خانه را بدین شرح می‌بینند:

- جهان بینی
- دانش محیط
- خصوصیات ادراک

در همین راستا، واترسون^۸ (۲۰۱۴) به مطالعه‌ی نقش مهم خانه‌ها در سیستم‌های اجتماعی جنوب شرقی آسیا پرداخته است که بینش جدیدی از روابط خویشاوندی، مفاهیم جنسیتی و نمادهای کیهانی در این منطقه آشکار می‌کند که در نهایت به ریشه‌ی همه‌ی این مفاهیم در فرهنگ تأکید می‌کند. یا در پژوهشی دیگر، هیماساری هانان^۹ (۲۰۱۲)، تغییرات صورت گرفته در خانه‌های سنتی اندونزی را مورد پژوهش قرار داده است که هدف از آن، توجه به تحولات فرهنگی و شیوه‌ی زندگی مردم بوده و در نهایت سازمان فضایی و ویژگی کالبدی خانه‌ها را بررسی کرده است.

این اندیشمندان بر لزوم مطالعه‌ی انسان و فعالیت‌های او، تداوم فرهنگ زیست و سبک زندگی و تغییرات آن در ارتباط با کالبد یک خانه تأکید دارند که هدف این پژوهش بر مبنای این فرآیند مهم استوار است.

۵- روش تحقیق

این پژوهش در حیطه‌ی پژوهش‌های کیفی قرار دارد. هر پژوهش رویکردی را بسته به شرایط و الزامات آن به کار می‌برد که بر گردآوری داده‌ها، تحلیل و نگارش متمرکز است (کرسول، ۱۳۹۶: ۷۵). پژوهش حاضر بنا به

۶- مبانی نظری و مفاهیم پایه:

۶-۱- انسان‌شناسی معماری

انسان‌شناسی معماری^{۱۳} برای نامیدن پژوهش‌های مرتبط با رابطه‌ی انسان و معماری به کار می‌رود و به یکی از زیرشاخه‌های رشته انسان‌شناسی فرهنگی^{۱۴} اشاره دارد (رحمانی، ۱۳۹۲: ۱۳). در این شاخه، انسان‌شناسان در معماری تعمق می‌کنند و به منظور شناخت انسان به مطالعه‌ی نسبت او با معماری می‌پردازند (اصلانی، ۱۳۹۵: ۱۱). هدف از پژوهش انسان‌شناختی معماری، رسیدن به فهم جدیدی براساس فرهنگ آفریننده‌ی آن انسان است (ایزدی جیران، ۱۳۹۱: ۲).

۶-۲- انسان‌شناسی فضای خانه

انسان‌شناسی فضای‌خانگی^{۱۵} یکی از حوزه‌های جدید انسان‌شناسی فرهنگی است که توجه خود را به خانه‌های عموم مردم و ارتباط آنها با فرهنگ و نیازهای ساکنانشان معطوف می‌سازد. شاید شکل‌گیری شاخه‌ی انسان‌شناسی فضای‌خانگی را بتوان اعتراضی به بی‌توجهی عمومی نسبت به خانه دانست، فضایی که نقش و تأثیرش بر سلامت و جامعه‌پذیری افراد غیرقابل‌کتمان است (فکوهی و غزنویان، ۱۳۹۱: ۲۹-۳۱). انسان‌شناسی فضای‌خانگی شاخه‌ای است که اعتقاد دارد فضا می‌بایست از حالت بدیهی فرض شده بیرون آمده و تغییرات، ارزش‌ها، معانی، استفاده‌ها و ابعاد دیگر آن به طور مستقل بررسی شود. (غزنویان، ۱۳۹۶: ۲۶). مفهوم خانه-گرایی^{۱۶} یکی از قوی‌ترین تصاویر مرتبط با فضای خانگی است. خانه‌گرایی جریانی است که در برهه‌ی خاصی از زمان، در فرهنگ اروپائی آغاز شده و به موجب آن، ویژگی‌های خانه، شکل و لوازم آن، ترکیب ساکنان، نقش‌های جنسیتی، کاربری‌ها و در نهایت، معنای آن نسبت به دوره‌ی پیش از خود تغییری اساسی یافت؛ به این معنا که خانه به عنوان فضایی خصوصی، نه در استمرار فضای عمومی بیرون و بخشی از آن، بلکه به فضایی مقابل آن، با قواعد خاص خودش و حال و هوای ویژه‌ی خود تبدیل شد و مرزهایش با بیرون، به طوری روزافزون، مشخص و برجسته شد. هلند قرن هفدهم و تغییرات فرهنگی آن را آغاز جدی این جریان جدید می‌دانند (سی‌راد، ۱۳۹۵: ۵۴).

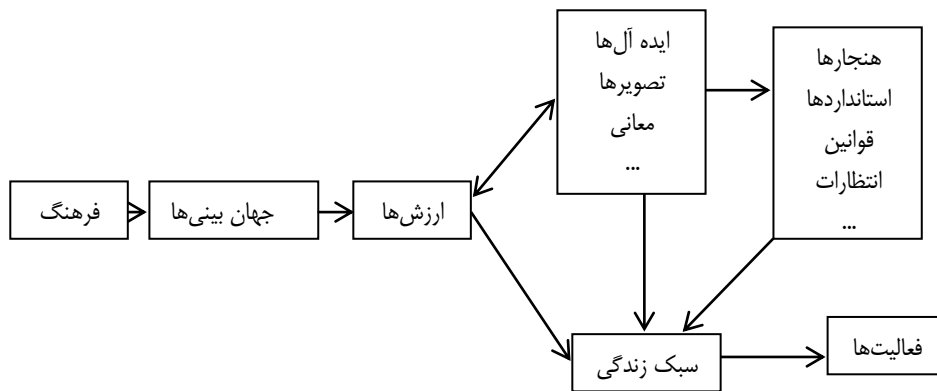
الزامات آن، از رویکرد مطالعه‌ی موردی بهره‌گرفته است. در مطالعه‌ی موردی براساس تعریفی که بین^{۱۰} ارائه می‌دهد، یک پدیده‌ی معاصر را در بستر واقعی آن مورد بررسی قرار می‌دهد (حریری، ۱۳۸۵: ۸۲). در انتخاب نمونه‌های این تحقیق معیارهایی برای خانه‌ها در نظر گرفته شده است: (۱) خانه‌ها در محدوده ۱۳۲۰ تا ۱۳۶۰ ه.ش. ساخته شده باشند، (۲) متحمل کمترین تغییرات در طی زمان حیاتشان باشند، (۳) ساکنین اولیه در خانه حضور داشته باشند و زندگی در جریان باشد.

بدین ترتیب ۱۴ خانه در شهرهای ملکان، بناب و مراغه که معیارهای گزینش فوق را دارند انتخاب و اجازه‌ی ورود، برداشت پلان فضایی و عکاسی کسب شد. قابل ذکر است که نقش پژوهشگر (نگارنده‌ی اول) به عنوان عضو حقیقی از گروه مورد مطالعه بوده است، زیرا که بومی محل پژوهش بوده و با شیوه‌ی زندگی مردم آشنا است. همچنین، از مشاهده‌ی مشارکتی^{۱۱} به عنوان ابزاری مکمل در ساختار گردآوری داده‌ها استفاده شد تا فرهنگ‌ها از درون خود دیده شوند و رفتار غیر رسمی و خودجوش آدم‌ها مشاهده شوند (غزنویان، ۱۳۹۱: ۹).

در بخش دوم، با کمک رویکرد مردم‌نگاری مبتنی بر مصاحبه، کدگذاری مصاحبه‌ها و استخراج مقوله‌های مرتبط با موضوع سبک زندگی، به مصاحبه با ساکنین پرداخته شد. محورهای موضوعی مصاحبه‌ها با روش استدلال منطقی از مطالعات پایه و مبانی نظری استخراج شد.

داده‌های حاصل از مصاحبه به روش کدگذاری متون مصاحبه با کمک نرم افزار پژوهش‌های کیفی تجزیه و تحلیل شده‌اند. با توجه به اینکه ساکنین افرادی میانسال بودند و همچنین به دلیل ماهیت استنباطی تحقیق و نسبی بودن پاسخ افراد مختلف، امکان طراحی پرسشنامه وجود نداشت. به همین دلیل، سوالات پژوهش به شیوه‌ی «نیمه ساختارمند»^{۱۲} طراحی شد که در عین تمرکز بر موضوع پژوهش، با دارا بودن انعطاف‌پذیری لازم، به مصاحبه شوندگان امکان می‌دهد به جنبه‌هایی از موضوع بپردازند که از دیدگاه آنها دارای اهمیت است» (حریری، ۱۳۸۵: ۱۵۱).

تصویر ۱- مفاهیم مرتبط با فرهنگ از دید راپاپورت، (منبع راپاپورت، ۱۳۹۱)

۳-۶- سبک زندگی و خانه

مفهوم سبک زندگی^{۱۷} در دوره حاضر "سبک یا روش زیستن (در رابطه با شخص و جامعه)؛ به ویژه آن شیوهی معینی که در زندگی هر فردی وجود دارد (یا او برای زندگی خود برمی‌گزیند)" (هابر، ۱۳۹۶: ۲۶) تعبیر می‌شود. خانه، علاوه بر اینکه نیازهای فیزیکی و زیستی انسان را برآورده می‌کند، در فراهم آوردن شرایط مطلوب برای خانواده و تحقق فعالیت‌های خانوادگی در جهت تأمین نیازهای کیفی نیز نقش دارد. نیازهای کیفی از مهم‌ترین ارزش‌های ساکنان در یک محیط است و با بسیاری از مفاهیم مانند روش زندگی مردم، گونه‌های مختلف مسکن، نحوه آرایش متفاوت واحدها در مجموعه‌ها بر نحوه رفتار انسان و تعامل او با محیط، تأثیر می‌گذارند (پوردیپیمی، ۱۳۹۱: ۷). در همین راستا، روش زندگی، شیوهی زیست یا سبک زندگی در بسیاری از مطالعات تجربی، در زیر شاخه‌های علوم اجتماعی به کار رفته و تعاریفی ارائه داده‌اند که رابطه‌ی مستقیمی با مجموعه‌ای از مفاهیم دارد؛ مانند: عینیت و ذهنیت، فرهنگ و جامعه، فرهنگ عینی و ذهنی، صورت و محتوا، رفتار و معنا (نگرش، ارزش، هنجار)، اخلاق و ایدئولوژی، سنت و نوگرایی، وراثت و محیط، تولید و مصرف، زیبایی شناسی و نیاز.

۴-۶- مؤلفه‌های مفهومی پژوهش

در مطالعه‌ی مؤلفه‌های سبک زندگی می‌توان مهمترین اموری که مصداق عینی رفتارهای انسانی در ارتباط با فضای زیست هستند را بدین ترتیب دسته بندی کرد (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷: ۲۰۰-۲۱۱):

الگوهای مصرف و تولید: بودجه‌بندی، انتقال سرمایه، اشتغال اعضای خانواده، تقسیم کار در زندگی، فاصله محل کار تا خانه و غیره؛ غذا و شیوهی تغذیه؛ سلیقه در غذا، روش پخت؛ لباس: نوع پوشاک و پیروی از مد؛ مسکن: نوع مسکن (چیدمان، معماری و اثاثیه، فضای داخلی خانه و تقسیم‌بندی فضاهای خصوصی و فضاهای عمومی، فضاهای تفریحی و غیره)؛ وسایل زندگی - فناوری: نوع وسیله‌ی حمل و نقل، وسایل به‌روز مانند یخچال، ماشین لباسشویی، تلویزیون؛ تفریحات: شیوهی گذران اوقات فراغت و تفریح؛ رفتارها: رفتارها و عکس-العمل‌های انسانی در جامعه یا در محیط خانه؛ سخن گفتن: نحوه‌ی صحبت، نوع حرف زدن و ارتباط کلامی در خانه؛ روابط: آداب معاشرت، تراکم جمعیت ساکن در خانه و محل، رابطه خویشاوندی، الگوهای فرهنگی خانوادگی؛ علاقمندی‌ها: نگرش‌ها و الگوهای فرهنگی مانند دین، خانواده، آموزش، هنر و ورزش، اشیاء هنری و غیره؛ امور معنوی و ارزشی: تفاوت‌های دینی و چشم-اندازهای اخلاقی، ارزش‌های سیاسی و غیره.

در جمع بندی مطالعات مرتبط با مفاهیم پایه مؤلفه‌های اصلی مؤثر بر فرآیند برداشت‌های میدانی بویژه مصاحبه‌ها و شناسایی سبک زندگی ساکنین را می‌توان به شرح زیر معرفی کرد (راپاپورت، ۱۳۸۲، سی‌راد، ۱۳۹۵، مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷):

۴-۶-۱- عوامل سبک زندگی:

- عوامل فرهنگی - اجتماعی (ساختار خانواده، روابط درون خانوادگی، روابط همسایگی، فعالیت‌ها، اوقات فراغت، امور معنوی، دید و منظر، حریم، فضاهای عمومی و خصوصی، دید و منظر)،

گام نخست پژوهش درک بخش‌ها، عملکردها و ویژگی فضایی خانه‌ها و بازتعریف آن در غالب الگوهای معین بدست پژوهشگر است. جداول ۱ و ۲ پلان ۱۴ خانه به همراه نام ساکنین و فضاهای عمومی و خصوصی را نشان می‌دهد. سه الگوی خانه در دامنه‌ی مکانی-زمانی پژوهش شناسایی شده است که به تفصیل در ادامه ارائه شده است.

- عوامل اقتصادی (شیوه‌ی معیشت، جایگاه خانه در محله)،
- فناوری‌ها و ابزار جدید (اسباب و وسایل جدید و تأسیسات و تجهیزات)
- ۶-۴-۲- ذهنیت ساکنین از خانه‌هایشان:
- دلایل تداوم یا عدم تداوم زیست ساکنین در خانه‌ها،
- تغییرات کالبدی - فضایی خانه در طول زمان،
- عوامل رضایتمندی یا نارضایتی از فضای خانه.

۷- داده‌ها و برداشت‌های تحقیق

جدول ۱- پلان فضایی (فضاهای عمومی و خصوصی) نمونه‌های مورد مطالعه خانه‌های (بازه زمانی ۱۳۲۵ - ۱۳۵۰ ه.ش).

خانه‌ها	پلان فضایی خانه‌ها	خانه‌ها	پلان فضایی خانه‌ها	خانه‌ها
اسکندرتاش		تاپوردی		پلان فضایی خانه‌ها
کریم عباسی		عبدالله عباسی		پلان فضایی خانه‌ها
		کامرانی		

جدول ۲- پلان فضایی (فضاهای عمومی و خصوصی) (بازه زمانی ۱۳۵۰ - ۱۳۶۰ ه.ش.)

پلان فضایی خانه‌ها	خانه‌ها	پلان فضایی خانه‌ها	خانه‌ها	پلان فضایی خانه‌ها	خانه‌ها
	عاقبتی		عباسی فرد		سعیدی وحدت
	علیرضا عباسی		روحی		سعیدی
			علیزاده		اسکندری
					فضای عمومی فضای خصوصی

فرزندان سال‌های اولیه ازدواج، تا زمان توانایی خرید یک خانه‌ی مستقل در آن زندگی می‌کردند. نمونه‌های بسیار کمی از این دسته باقی مانده‌اند. جدول (۳)، به معرفی این الگو پرداخته است.

۷-۱- شناسایی الگوهای معماری

۷-۱-۱- الگوی اول: خانه-حیاط کوچک نیمه

مستقل (در حدود ۱۳۲۰ و ماقبل)

این خانه‌ها واحدهای کوچکی‌اند که یا مختص قشر متوسط شهر (به لحاظ اقتصادی) بودند و یا به عنوان واحدهایی کوچک در سمتی از حیاط خانه‌ی پدری ساخته می‌شدند.

جدول ۳- معرفی فضاهای الگوی اول (برداشت میدانی از نگارنده‌ی اول)

اسم فضا	عملکرد فضایی	ویژگی‌های فضایی
فضای ورودی	فضای گذر به حیاط، فضایی برای پشت در ایستادن و حرف زدن	فضایی مربع شکل و کوچکی که بعد از این فضا وارد حیاط می‌شدند. معمولاً سرپوشیده
حیاط	فضایی باز برای انجام انواع فعالیت‌ها و دور هم جمع شدن / مشترک با ساختمان اصلی	بسته به مساحت خانه، مساحت حیاط متفاوت بود.
اتاق	فضای خواب، نشستن، استراحت، غذا خوردن	یک فضای مربع یا مستطیل شکل، دارای طاقچه، پنجره‌ها رو به حیاط، دیوارهای ضخیم
دهلیز	فضای ارتباطی بین اتاق‌ها	یک فضای مربع یا مستطیل شکل که در ورودی حیاط و اتاق-ها به این فضا باز می‌شد.
مستراح	دستشویی	دستشویی کوچک در گوشه‌ی حیاط قرار داشته است. حمام وجود نداشته است و از حمام بیرون یا فضای کنار تنور (چاله-سر) استفاده می‌شده است.
تنور	محل پخت نان، محل قراردادن دیگ	فضای مستطیلی کوچک، اغلب در گوشه‌ای از دیوار آن اجاق-هایی هم برای آشپزی قرار داشته است. یک فضای کوچک شبیه حوض هم در کنار تنور بوده که به آن چاله‌سر گفته می-شده و برای مواقعی که افراد در خانه حمام کنند.

تصویر ۴: نمونه اتاق مهمان

تصویر ۳: نمونه حیاط

تصویر ۲: نمونه زیرزمین

در این خانه‌ها چند خانواده زندگی می‌کردند، یا به هنگام ازدواج فرزندان، یکی از اتاق‌ها به آنها اختصاص داده می-شده است.

در جدول (۴) فضاها، عملکرد و ویژگی‌های الگوی دوم توصیف شده است.

۷-۱-۲- الگوی دوم: خانه-حیاط بزرگ مستقل (بازه زمانی ۱۳۳۰-۱۳۵۰)

این خانه‌ها یا یک طبقه دارای زیرزمین هستند یا دو طبقه و فضاها در دو یا سه سمت حیاط چیده شده‌اند. معمولاً یک سمت حیاط فضاهای زیستی قرار دارند و در یک یا دو سمت حیاط فضاهای خدماتی واقعند.

جدول ۴- معرفی فضاهای الگوی دوم (برداشت میدانی از نگارنده‌ی اول)

اسم فضا	عملکرد فضایی	ویژگی‌های فضایی
فضای ورودی	فضای گذر برای ورود به حیاط معمولاً سرپوشیده	به عنوان پیش ورودی حیاط بوده و به آن کیش‌خانا (محل عبور) گفته می‌شده است.
حیاط	فضایی باز برای انجام انواع فعالیت‌ها و دور هم جمع شدن.	در اکثر خانه‌ها یک یا دو حیاط وجود دارد که دارای درخت و فضای سبز است.
اتاق طنبی	اتاق پذیرایی و مهمان است. اتاقی مستطیل شکل، دارای چندین طاقچه، برخی اوقات دارای تزئینات و گچ بری	جلوی اتاق معمولاً بالکن وجود دارد. پنجره‌های اتاق رو به حیاط است، دیوارها ضخیم است. اغلب راهرویی باریک پشت اتاق وجود دارد که به وسیله درهایی طنبی با راهرویی پشتی در ارتباط است.
اتاق کله‌ای	اتاق‌های دو طرف اتاق طنبی- به عنوان اتاق نشیمن، خواب و غذا	اتاق‌هایی مربع شکل که برخی مواقع دارای طاقچه‌اند. معمولاً پنجره رو به حیاط دارند. فضای ارتباطی با ورودی و اتاق طنبی
تنور	محل پخت نان	همانند الگوی اول
انبار	محل ذخیره و نگهداری محصولات و ابزار آلات باغ	فضاهای ساده و مستطیل شکلی که فراخور نیاز ساکنین برای انباری در خانه وجود دارد.
اتاق مهمان	فضایی تک عملکردی مستقل برای مهمان راه‌دور یا غریبه	معمولاً دارای پنجره رو به حیاط. گاهی دارای طاقچه
سالن	فضای ارتباطی	فضایی باریک و راهرو مانند پشت اتاق طنبی
مسترچاق	دستشویی	فضایی کوچک در گوشه‌ی حیاط و بیرون از فضای خانه.
طویله	محل نگهداری دام و طیور	فضایی مستطیل شکل و ساده
زیرزمین	محل ذخیره و نگهداری مواد غذایی	فضایی با اختلاف سطح از کف حیاط، اغلب دارای دریچه‌هایی رو به حیاط برای جریان هوا
صندوق‌خانه‌ها	محل نگهداری لحاف تشک و لباس‌ها	فضایی کوچک و بدون نور پشت اتاق
مطبخ	محل آشپزی و کارهای مرتبط با آن	فضایی در سمت دیگر حیاط یا در فضای تنور

فضاهای الگوی دوم

تصویر ۶: نمونه‌ای از اتاق پذیرایی در این الگو

تصویر ۵: نمای جنوبی یکی از ساختمانها

تصویر ۸: نمایی از حیاط و چپر (داربست درخت مو)

تصویر ۷: سالن (فضای پشت طنبی)

۷-۱-۳- الگوی سوم: خانه‌های حیاط دار با

اتاق‌های تفکیک شده (بازه زمانی ۱۳۵۰-۱۳۶۰ ه.ش.)

هستند. یکی دیگر از ویژگی‌های این خانه‌ها، اتاق‌های تودرتویی است که به وسیله پنجره یا در با هم ارتباط دارند. ساکنین این خانه‌ها، خانواده‌های هسته‌ای است (پدر، مادر و فرزندان). جدول (۵)، به معرفی فضاهای الگوی سوم پرداخته است.

این خانه‌ها در اواخر دوره پهلوی ساخته شده‌اند. همه‌ی فضاها در درون یک واحد ساختمانی یک یا دو طبقه قرار دارند. سرویس بهداشتی و حمام در داخل خانه ساخته می‌شود و فضاها به طور کامل مرزبندی و مستقل از هم

جدول ۵ - معرفی فضاهای الگوی سوم

اسم فضا	عملکرد فضایی	ویژگی‌های فضایی
حیاط	فضای باز در خانه به عنوان فضای نشستن و دور هم جمع شدن.	فضایی مربع یا مستطیل شکل در جلو یا پشت خانه، معمولاً دارای حوض و انواع درخت و گیاه
اتاق خواب	اتاق شخصی و استراحت	فضاهایی مستطیل شکل، پنجره‌هایی رو به حیاط یا رو به کوچه دارند. دیوارهایی با ضخامت کمتر. دیوارهایی ساده و بدون طاقچه
اتاق مهمان	اتاقی برای مهمان - تک عملکردی	فضایی مستطیل شکل معمولاً رو به حیاط
آشپزخانه	محل آشپزی و فعالیت‌های وابسته به آن و در برخی موارد محل غذاخوردن ساکنین	فضایی مستطیل شکل با مرزهای دیوار مشخص که در بعضی نمونه‌ها، بعدها توسط خود ساکنین به آشپزخانه اوپن تبدیل شده، نور آشپزخانه یا شمالی است یا پنجره‌ای ندارد.
اتاق پذیرایی	اتاقی برای پذیرایی از مهمان و برگزاری مهمانی و مراسم	اتاق پذیرایی فضایی جدا از نشیمن طراحی می‌شده که بعدها توسط خود ساکنین با فضای نشیمن ادغام شده‌اند. دارای بهترین نور و موقعیت. دارای تزئینات درجاساخت گچ‌بری
نشیمن (هال)	فضای دورهم‌نشینی و در برخی موارد محل غذا خوردن ساکنین	در ابتدا فضای نشیمن، فضایی کوچک و معمولاً کم نور بوده، اما بعداً در اثر ادغام فضای نشیمن و پذیرایی پر نور و وسیعی شده است.
سرویس بهداشتی	دستشویی و حمام	فضای سرویس بهداشتی، روشویی و حمام با مرزبندی و ورودی‌های مشخص و جداگانه کنار هم.
انباری، صندوق خانه	محل نگهداری لحاف و تشک و مواد غذایی خانه	فضاهای پشتی یا بدون پنجره
زیرزمین	محل نگهداری وسایل اضافی خانه - انبار محصولات باغ	فضاهای همسطح یا با چند پله اختلاف سطح در زیر ساختمان فضای سکونت. دارای پنجره به حیاط

		
تصویر ۱۱: ادغام نشیمن و پذیرایی - استفاده از پنجره‌های رنگی و دکور چوبی	تصویر ۱۰: اتاق شخصی - استفاده از شیشه‌های رنگی	تصویر ۹: بالکن

فضاهای الگوی سوم

۲-۷- مصاحبه با ساکنین پیرامون

سبک زندگی

این پژوهش پس از مطالعه‌ی منابع مرتبط با انسان شناسی فضای خانه و سبک زندگی و شناسایی الگوهای کالبدی، مؤلفه‌های پایه برای پاسخ به سؤالات اصلی پژوهش حاضر را به شرح بند ۴-۶ ارائه کرده است. بر

مبنای این مؤلفه‌ها سؤالاتی در دو بخش براساس مبانی نظری طراحی و تدوین شد. ویژگی ساخت خانه‌ها و چگونگی پاسخگویی به نیازهای ساکنین در طول حیاتشان جزو پرسش‌های اصلی بودند. سؤال مهم دیگر این بود که ساکنین چه ویژگی‌هایی از خانه فعلی‌شان را موجب رضایتمندی و یا عدم رضایت تلقی می‌کنند. در جدول (۶) سؤالات به تفکیک مؤلفه‌ها ارائه شده است.

جدول ۶- مؤلفه‌های سبک زندگی مستخرج از مبانی نظری و سؤالات طراحی شده برای مصاحبه پژوهشی (تنظیم از نگارندگان)

عوامل سبک زندگی	بهداشت	- سرویس بهداشتی و حمام در کجا قرار دارند؟ آیا از اول همانجا بوده اند یا بعداً ساخته شده اند؟ آیا از تهویه و نور مناسبی برخوردارند؟	
		منظر - دید	- چه فضایی از خانه دید به حیاط دارند؟ چشم انداز پنجره‌ی اتاق‌ها رو به کجاست؟ - آیا در خانه از گل و گیاه استفاده شده است؟ در چه فضاهایی؟ - در طاقچه‌ی اتاق‌های مختلف چه می‌گذاشتند؟ با آلان چه فرقی کرده است؟
	امور معنوی	- آیا برای عبادت محل خاصی وجود دارد؟ - چه اعتقادات مذهبی در زندگی روزمره ساکنان جاریست؟	
		ساختار خانواده	- خانواده به صورت هسته ای بوده است یا گسترده؟ چند خانواده در خانه یا مجموعه‌ی خانه‌ها زندگی می‌کردند؟ (آلان چگونه است؟)
	فرهنگی اجتماعی	حریم	- از پرده در چه جاهایی و چرا استفاده شده است؟ (پشت پنجره - پشت در) - آیا از خانه‌ی همسایگان به خانه‌ی شما دید وجود دارد یا نه؟ - شفافیت فضاها به چه صورت بود؟ آیا فضاها مرزبندی مشخصی داشته‌اند؟
		فضاهای عمومی و خصوصی، فضای داخلی	- چه فضاهایی در خانه وجود دارند؟ (در طول زندگی، چه فضاهایی حذف شده اند؟ چه فضاهایی تغییر کاربری داده اند؟) آیا پدر / مادر اتاق مخصوصی دارد؟ - در هر فضا چه اشیائی وجود دارد؟ در گذشته چه تفاوتی با امروز داشته است؟
		کاربری‌ها	- فعالیت‌های زیر در کجاها انجام می‌شد: خواب، غذا خوردن، جمع شدن و مراسم - فعالیت‌های روزانه در تابستان و زمستان چه فرقی داشته است؟
		روابط همسایگی	- آیا خانه‌های مجاور با هم ارتباط داشتند؟ چگونه؟ - اوقات فراغت خود را در خانه چگونه می‌گذرانید؟ (در گذشته چگونه بوده؟) - در خانه فضای خاصی برای استراحت وجود دارد؟
	اقتصادی	شیوه معیشت	- سرپرست خانه چه شغلی داشته است؟ آیا این پیشه اجدادی اوست؟ آیا در خانه فضای خاصی برای انبار و ذخیره سازی یا تولید محصولات وجود دارد؟
		جایگاه خانه در محله	- خانه در کدام محله قرار دارد؟ علت استقرار در این محله چه بوده است؟ (شاخص-های مالی یا فرهنگی، محلات یکدست، اقتصادی یا شغلی)
	فناوری	وسایل روز	- آیا وسایلی چون تلویزیون، یخچال، ماشین لباسشویی باعث تغییراتی در فضای خانه شده اند؟ آیا فضای خاصی برای آنها در نظر گرفته شده است؟
		تأسیسات	- سیستم سرمایشی / گرمایشی/روشنایی در خانه به چه صورت بوده است؟ - آب مورد نیاز برای مصارف مختلف از کجا تأمین میشد؟
ذهنیت ساکنین از خانه‌های پیشین	دلایل تداوم یا عدم تداوم زیست	- آیا قصد ترک خانه خود را دارید؟ چرا؟ (چه دلیلی باعث ترک نکردن خانه است؟)	
	تغییرات کالبدی - فضایی خانه	- از ابتدا تا به امروز چه تغییراتی در خانه مطابق با نیازهایتان صورت گرفته است؟	
	عوامل رضایتمندی یا نارضایتی از فضای خانه از فضای خانه	- از دیدگاه شما در خانه‌تان چه ویژگی‌هایی موجب رضایتمندی یا نارضایتی است؟	

۸- یافته‌های تحقیق

۸-۱- شیوه استخراج یافته‌های مصاحبه‌ها:
در پژوهش حاضر، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار «MAXQDA» استفاده شد. در ابتدا براساس متن جواب سوالات، کدگذاری باز^{۱۸} صورت گرفت، گزاره-های مفهومی مصاحبه‌ها استخراج و برچسب‌گذاری شد. برای این منظور گزاره‌های مصاحبه‌ها کدگذاری شدند (بر اساس جدول پیوست) که این کدها گویای ویژگی-های مرتبط با مصاحبه شونده هستند و در نهایت، مفاهیم برخاسته از گزاره‌ها در مصاحبه‌ها دسته‌بندی و موضوعات پرتکرار بدین شرح شناسایی شدند:

- عدم علاقه به آپارتمان
 - کوچک و دلگیر بودن آپارتمان
 - اهمیت خاطره و ارتباط حسی با خانه
 - حیاط پر گل و گیاه
 - خانه دلپاز حیاط‌دار
 - دسترسی خوب به فضاهای شهری
 - جانمایی نامناسب سرویس بهداشتی
 - نیاز داشتن به تعمیر
- جدول ۷ نمونه‌هایی از گزاره‌های کدگذاری شده مستخرج از مصاحبه‌ها را فهرست کرده است.

جدول ۷- نمونه‌ای از گزاره‌های استخراج شده از مصاحبه برای خانه از نظر ساکنین

کد گزاره	گزاره استخراج شده از مصاحبه	موضوع گزاره	الگوی خانه ذکر شده
A ₁ B ₁ FI ₂	دلایل تداوم یا عدم تداوم زیست ساکنین در خانه‌ها	آپارتمان‌ها دلگیر و کوچک هستند. برای نسل ما که در خانه‌های حیاط دار زندگی کرده‌ایم زندگی در آپارتمان سخت است	الگوی دوم
A ₈ C ₁ FI ₂	من در این خانه راحتم، حتی خانه دیگری دارم، اما ترجیحم است که همین‌جا بمانم. چون از موقعیت خوبی برخوردار است.	اهمیت خاطره و ارتباط حسی با خانه	الگوی دوم
A ₈ C ₁ FI ₂	دید اتاق‌ها به حیاط پر گل و گیاه است. آب و هوای خوبی دارد.	حیاط پر گل و گیاه	الگوی دوم
A ₈ C ₁ FI ₂	عوامل رضایتمندی از خانه‌ها	دسترسی به فضاهای شهری	الگوی دوم
H ₁₁ C ₂ FI ₂	داشتن حیاط یکی از نکات خوب و باعث دلپازی خانه می‌شود.	خانه دلپاز حیاط‌دار	الگوی سوم
A ₁ B ₁ FI ₂	عوامل نارضایتی از خانه‌ها	جانمایی نامناسب سرویس بهداشتی	الگوی دوم
A ₂ B ₁ MI ₂	با گذر زمان دیگر خانه قدیمی شده و وجهه سابق را ندارد. با توجه به نوع زندگی الان راحت نیست و نیاز به تعمیر دارد.	نیاز به تعمیر داشتن	الگوی دوم

۸-۲- یافته‌های حاصل از سبک زندگی

در ارتباط با کالبد خانه

در این بخش، با استناد به پاسخ ساکنین به سوالات مرتبط با خانه و سبک زندگی و کدگذاری‌ها، یافته‌ها در سه تفکیک مؤلفه‌ها بدین شرح مقوله بندی و تشریح شده‌اند.

فرهنگی- اجتماعی:

دید و منظر:

در دیدگاه ساکنین وجود حیاط، حضور گیاه و حوض آب در خانه فضای دل‌نشین و دلپازی برای زندگی ایجاد کرده است و افرادی که تجربه‌ی زیست در این خانه‌ها و ارتباط با طبیعت در حیاط را دارند، زندگی در فضای دلگیر آپارتمان برایشان دشوار است. بطور معمول چشم-انداز اتاق‌ها به حیاط است و از روشنایی روز بهره می-

برند. این در حالیست که در بیشتر خانه‌ها، پشت پنجره‌ها پر از گیاهان سرسبز است.

فعالیت‌های مذهبی:

براساس مشاهدات می‌توان گفت که اعتقادات ساکنین به‌صورت مناسباتی در خانه و فعالیت‌هایشان حضور دارد: قربانی کردن به هنگام ورود به خانه جدید، نذر کردن برای خرید خانه مستقل، ورود به خانه جدید با آیین و قرآن، آویز دعاها و آیه‌های قرآنی که برای جلوگیری از چشم زخم و حفظ خانه از شر بدی‌ها، در مجموع فعالیت‌هاییست که بین ساکنین خانه و معنویات پیوند برقرار می‌کند. همچنین براساس پاسخ ساکنین، برای محل عبادت فضای خاصی در خانه وجود ندارد که به خاطر پاکیزگی تمامی فضاهای خانه است.

ساختار خانواده:

در الگوی دوم خانه‌ها، زندگی در خانه‌ها بصورت جمعی بوده و چند خانواده در یک خانه می‌زیستند. همزیستی چند نسل ممکن بوده به تفکیک فضاهای خانه منجر شود؛ یا برای خانواده‌ی دیگر، در گوشه‌ای از حیاط واحدی کوچک ساخته شود، متشکل از دو اتاق و یک دهلیز (الگوی اول: خانه-حیاط کوچک نیمه مستقل). اما در نسل‌های بعدی، زندگی خانواده‌ها بیشتر هسته‌ای شد، به این صورت که یک خانواده در یک خانه زندگی کند یا مادر بزرگ و پدر بزرگ به همراهشان باشند. البته هنوز هم زندگی چند خانواده‌ای به‌طور کامل در میان این نسل از بین نرفته است و ساکنینی وجود دارند که زندگی جمعی را ترجیح می‌دادند.

حریم:

در خانه‌های بررسی شده بین فضاها مرزبندی مشخصی وجود دارد، همه‌ی فضاها به‌وسیله در و دیوار از هم تفکیک می‌شوند و ارتباط بصری با حیاط وجود دارد. اما اتفاقی که در طی سالیان رخ داده است، ساکنین خود دست به تغییر در کالبد فضایی خانه زده‌اند و برخی از اتاق‌ها (بخصوص نشیمن و اتاق پذیرایی) را با هم ادغام کرده‌اند. دلیل این تغییر، دستیابی به فضایی وسیع‌تر و پرنورتر بوده است. همچنین در برخی نمونه‌ها مشاهده شد که فضای آشپزخانه از حالت بسته تغییر کرده و دیوارهای آن حذف شدند. این تغییرات ریشه در تغییر سبک زندگی ساکنین دارد.

در میان نمونه خانه‌ها برخی از خانه‌ها دارای چندین ورودی بودند: یک ورودی از کوچه به حیاط و یک ورودی از کوچه به داخل خانه. در مصاحبه‌ها به این موضوع اشاره شد که در صورت ورود مهمان غریبه و یا برگزاری مراسم در خانه، ترجیح می‌دهند که رفت و آمد از ورودی کوچه به داخل ساختمان باشد، تا غریبه‌ها به فضای حیاط وارد نشوند. ارزش‌گذاری فضای حیاط موضوع جالب توجهی است که جزئی از حریم خصوصی خانه محسوب می‌شود. ۳. براساس تحلیل‌های کالبدی خانه‌ها، در بازه زمانی پژوهش، خانه‌های الگوی متأخرتر از حالت درون‌گرایی و مرکزیت حیاط کاسته شد. فضاهای خانه بصورت فشرده در کنار هم قرار گرفتند و خانه‌ها عمق پیدا کردند؛ اما نکته‌ی حائز اهمیت در این خانه‌ها، وجود دیوارهای مرتفع است که حریم بصری میان خانه و کوچه ایجاد می‌کنند و اجازه‌ی دیده شدن فضاهای خانه را نمی‌دهند.

نظام فعالیتی:

فعالیت‌های جاری در این خانه‌ها را می‌توان به فعالیت‌های فصلی، روزانه و مهمانی‌ها تقسیم‌بندی کرد. حیاط به عنوان مرکز فعالیت در این خانه‌ها شناخته می‌شود. در کنار فضای حیاط، در خانه‌های الگوی سوم فضای نشیمن نیز از اهمیت مرکزی برخوردار است. شاید تغییراتی در نحوه‌ی استفاده از حیاط در این سال‌ها رخ داده باشد، برای مثال آب مورد استفاده لوله‌کشی است یا بخاطر حضور آشپزخانه در داخل خانه، فعالیت آشپزی به داخل فضای آشپزخانه راه یافته است اما همچنان حضور حیاط در این خانه‌ها کمرنگ نشده است. در جدول (۷) به نظام فعالیتی خانه‌ها و فضاهای موردنیاز پرداخته شده است.

فراغت:

نسل‌های مورد پژوهش، تعریف خاصی از فراغت ندارند. با توجه به اینکه از کودکی به کار در باغ کنار پدران خود مشغول بوده‌اند، حضور در باغ و کارهای مربوطه برایشان در حکم فراغت است. خانواده‌ها آخر هفته‌ها بطور معمول در باغ‌هایشان جمع می‌شوند و گاهی مهمانی‌های دورهمی فامیلی را نیز در باغ برگزار می‌کنند. بودن در فضای باغ یکی از تفریحات ساکنین است. در همین

راستا، خانه باغ‌هایی ساخته‌اند که شاید در مقام خانه‌ی دوم است.

فن آوری و تأسیسات و وسایل روز:

فضاهای بهداشتی و فضای آشپزخانه یکی از مزایای حضور فن آوری مدرن در خانه‌هاست. در خانه‌های الگوی اول و دوم تأسیسات بهداشتی در گوشه‌ی حیاط است و از حمام عمومی استفاده می‌شده است. در حالیکه در خانه‌های متأخرتر الگوی خانه با تغییراتی مواجه می‌شود. فضای سرویس بهداشتی، حمام و آشپزخانه به فضای داخلی خانه راه می‌یابند، که البته همچنان یک سرویس بهداشتی در گوشه‌ی حیاط باقی می‌ماند (برای استفاده در فصول گرم). با توجه به این تغییرات، خانه‌های الگوی دوم نیز دستخوش تغییرات می‌شوند. تغییر به این صورت است که یکی از فضاهای کم کاربرد خانه تبدیل به فضای حمام و دستشویی می‌شود تا به این طریق با نیاز ساکنین سازگار شود. البته این سازگاری معیبه از جمله مکان‌یابی، تهویه و روشنایی به همراه داشته است.

این موضوع درباره آشپزخانه هم مطرح است. در الگوهای اولیه با فضای مطبخ روبرو هستیم که در سمت دیگر حیاط است، اما در الگوی سوم، فضای آشپزخانه به داخل خانه اضافه می‌شود؛ این در حالیکه وسایل مبتنی بر فن آوری نوین همچون یخچال و فریزر، اجاق گاز به فضای آشپزخانه افزوده می‌شوند و فضای پخت و پز کامل‌تر و آسان‌تر می‌شود. اما فضای خاصی برایشان در خانه تعبیه نشده است. برای مثال تلویزیون در اتاق نشیمن قرار می‌گیرد و مرکز تجمع ساکنین خانه می‌شود، یا وسایل الکتریکی آشپزخانه هم در فضای آشپزخانه قرار می‌گیرند. اما باتوجه به پاسخ ساکنین، ابزاری چون ماشین‌لباسشویی، آبگرمکن، میز اتو، جارو برقی فضای خاصی در خانه ندارند. برای مثال؛ ماشین‌لباسشویی را در رختکن حمام، یا داخل آشپزخانه یا حتی در بالکن قرار داده‌اند. تأسیسات زیربنایی یکی دیگر از مزایای خانه‌های این دوره‌ی تحول است. سیستم استفاده از آب چاه در خانه‌ها به طور معمول حذف شده و آب لوله‌کشی در داخل خانه جایگزین شده است. در رابطه با سرمایه‌ی و گرمایش خانه‌ها، در گذشته به دلیل ضخامت دیوارهای باربر تعادل دما برقرار است. همچنین در الگوهای دو

طبقه، طبقه‌ی همکف در حد دو یا سه پله نسبت به سطح زمین پایینتر است و این اختلاف سطح از حیاط سبب تعادل دمایی فضای طبقه همکف می‌شود. وسایل گرمایشی از کرسی، به بخاری هیزیمی، سپس بخاری نفتی و در نهایت به بخاری گازی تبدیل شده است. در رابطه با سرمایه‌ی، در دوره‌های متأخرتر در برخی نمونه‌ها از کولر آبی استفاده می‌شود اما در حالت کلی باتوجه به تعادل دمایی فضای خانه نیازی به ابزار سرمایه‌ی چندانی حس نمی‌شود. در رابطه با تأسیسات فاضلاب خانه نیز، در اوایل هر خانه‌های در حیاط برای فاضلاب چاه داشته، که چند سالی است که فاضلاب خانه‌ها به سیستم فاضلاب شهری پیوسته است.

مؤلفه‌های اقتصادی:

معیشت در ارتباط با فضای خانه:

با توجه به اینکه شیوه‌ی معیشت در این شهرها، بیشتر بر پایه کشاورزی و باغداری است، در خانه‌های الگوهای دوم مشاهده شد که انباری‌های متفاوتی برای ذخیره و نگهداری وجود داشته که مرتبط با شغل سرپرست خانه بوده است. در خانه‌های الگوی سوم، تنوع انباری‌ها حذف شده است، اما همچنان بطور مستقل فضایی برای انبار در گوشه‌ی حیاط یا داخل خانه وجود دارد. این در حالیکه که در برخی نمونه‌ها طبقه‌ی همکف یا زیرزمین با هدف انباری ساخته شده‌اند. در این خانه‌ها با توجه به شیوه‌ی معیشت، وجود فضای کار و انباری یکی از ملزومات مهم خانه بوده است. در شهرهای مورد پژوهش سرپرست خانواده‌ها با وجود مشاغل مختلف دیگر، باغداری و کشاورزی شغل دوم‌شان است.

معیشت در ارتباط با محله:

ذکر این نکته ضروریست که معمولاً ساکنین یک محله باهم فامیل بوده‌اند. زمین خانه‌هایشان ارثی بوده و از پدر به پسر به ارث می‌رسیده و ساختمان‌سازی صورت می‌گرفته است. به دلیل فامیل بودن ساکنین، راه‌های ارتباطی یا دربندهایی میان چند خانه بهم وجود داشته که از این طریق ساکنین خانه‌ها راحتتر به خانه‌های یکدیگر رفت و آمد می‌کردند. در خانه‌های الگوی سوم، این راه‌های ارتباطی و دربندها از بین رفتند اما ملاک

خویشاوندی و آشنا بودن در محله یکی از علل گزینش زمین و ساخت خانه در محله محسوب می‌شود.

جدول ۸- جدول نظام فعالیت‌های خانه و فضاهای مورد نیاز

نظام‌های فعالیتی	نمونه فعالیت‌ها		فضاهای مورد استفاده	
	الگوی اول و دوم	الگوی سوم	الگوی اول و دوم	الگوی سوم
فعالیت‌های سالیانه فصلی -	فصول گرم	رب درست کردن، سبزی پاک کردن، ترشی درست کردن، خشک کردن میوه، تهیه عرق‌جات، شستن و آماده‌سازی پشم برای لحاف و بالش، درست کردن آبغوره، شستن فرش و موکت، تهیه‌ی شیره‌ی انگور و تهیه‌ی صابون	حیاط - باغ	حیاط، پارکینگ- باغ
	فصول سرد	خشک کردن انگور، سبزی خشک کردن	زیرزمین	زیرزمین
فعالیت‌های روزانه	غذا خوردن		اتاق، دهلیز	نشیمن، آشپزخانه
	خوابیدن		اتاق	اتاق دم دستی، اتاق شخصی
	دور هم جمع شدن		اتاق دم دستی	نشیمن
	دور هم جمع شدن با همسایگان		جلوی در ورودی، حیاط	حیاط، نشیمن
	استراحت و فراغت		اتاق دم دستی	نشیمن، اتاق شخصی
فعالیت‌های مرتبط با مراسم	نذری ماه محرم و صفر، قربانی کردن گوسفند		حیاط	حیاط
	مرثیه خوانی، عروسی فرزندان، مراسم عزاداری محرم		حیاط، اتاق پذیرایی	اتاق پذیرایی، تالارهای مراسم

۹- نتیجه‌ی تحقیق

خانه‌ی ایرانی پس از تغییر و تحولات دوران مدرن دستخوش تغییراتی در الگوی کالبدی شد که بسته به دامنه‌ی جغرافیایی خصیصه‌های مختلفی را به نمایش می‌گذارد. شناسایی ویژگی‌های کالبدی با توجه به سبک زندگی ساکنین و با ارجاع به نظر ساکنین، در شرایطی که نسل ساکن در خانه‌ها در مقابل تحولات سریع قرار گرفته‌اند، از اهمیت فراوانی برخوردار است.

در نتیجه‌گیری از مطالعات مبتنی بر نظر مردم در تطبیق با مطالعات کالبدی ابتدا ذکر چگونگی سنجش قابلیت اعتماد و اعتبار مصاحبه‌ها ضروری است. برای افزایش قابلیت اعتماد و اعتبار درونی مصاحبه‌ها، از روش‌های گوناگون کنش متقابل سه‌گانه استفاده می‌شود (حریری، ۱۳۸۵؛ دلاور، ۱۳۸۹؛ ۳۲۵) که همان مثلث‌سازی روش‌شناختی شامل استفاده از روش‌های مختلف جمع-

آوری داده‌های میدانی (مشاهده مشارکتی، مصاحبه‌ی عمیق، مواد شنیداری و تصویری) است. در این پژوهش نیز مثلث‌سازی داده‌ها با مصاحبه و جمع‌آوری داده‌ها از افراد مختلف در زمانها و مکانهای مختلف انجام شده است و یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها با مشاهدات فردی پژوهشگر و برداشت‌های میدانی مبتنی بر مطالعات نظری مقایسه شده‌اند. مقوله‌های مشترک حاصل از تحلیل کنش سه‌گانه‌ی ذکر شده به شرح زیرند:

- با استناد به پاسخ ساکنین، رابطه‌ی ساکن و خانه اهمیت دارد و همچنین حس تعلق به خانه در بین ساکنین وجود دارد و آنها علاقه‌ای به زیست در آپارتمان ندارند (بخاطر دلایلی چون: کوچک و دلگیر بودن، عدم استقلال، نداشتن حریم و نبود حیاط). بنابراین اصلی‌ترین دلیل تدوام زیست در خانه‌ها توسط ساکنین، عامل اهمیت حسی و خاطره بیان شده است. در صورتی که

تایوردی، اسکندری و سعیدی) و همچنین شهرداری ملکان در طول پژوهش قدردانی می‌نمایند.

۱۱- پی‌نوشت‌ها

¹ Rapopor

² Lawrence

³ Turgut

⁴ Salama

⁵ Cieraad

⁶ Lucas

⁷ Altman

⁸ Waterson

⁹ Hanan

¹⁰ Yin

¹¹ participant observation

¹² Semi structured interview

¹³ Anthropology of Architecture

¹⁴ Cultural Anthropology

¹⁵ Anthropology of home space

¹⁶ domesticity

¹⁷ Lifestyle

¹⁸ open coding

جدول ۸- راهنمای کدگذاری گزاره‌ی مصاحبه‌ها؛ ترسیم: نگارنده

براساس مبانی نحوه کدگذاری پژوهش حاضر

جایگاه کد	موضوع	کد	توضیح
حرف اول سمت چپ	دهه خانه	K	الگوی اول: دهه ساخت اوایل دهه ۱۳۲۰
		A	الگوی دوم: دهه ساخت ۱۳۲۵ - ۱۳۵۰
		H	الگوی سوم: دهه ساخت ۱۳۵۰ - ۱۳۶۰
عدد دوم سمت چپ	شماره مصاحبه	۱،۲،۳...	شماره مصاحبه‌های انجام شده
حرف سوم سمت چپ	شهر نمونه پژوهش	B	ملکان
		C	مراغه
		D	بناب
عدد سوم سمت چپ	نسل خانواده	۱	نسل اول خانواده (پدر بزرگ و مادر بزرگ)
		۲	نسل دوم خانواده (پدر و مادر)
		۳	نسل سوم خانواده (فرزندان)
حرف چهارم سمت چپ	جنسیت	F	زن
		M	مرد
حرف پنجم سمت چپ	روش استخراج داده	I	داده‌های برگرفته شده از متن مصاحبه
		O	داده‌های برگرفته شده از مشاهده مشارکتی
عدد ششم از سمت چپ	نسل مصاحبه شونده	۱	پدر بزرگ یا مادر بزرگ
		۲	پدر یا مادر

شرایط تعمیر و بازسازی برای ساکنین مهیا باشد، لزوم ترک خانه برای ساکنین از بین می‌رود.

• عامل دیگر تداوم مرتبط با فعالیت معیشتی است. باتوجه به شیوه‌ی معیشت در این شهرها که باغداری (باغ‌های انگور) است، وجود حیاط و انبار در این خانه‌ها بسیار ضروری است.

• بیشترین تغییرات خانه‌های الگوی دوم مربوط به تغییر کاربری فضاها از جمله اضافه کردن سرویس بهداشتی و آشپزخانه به فضای خانه بود که نشان از اهمیت یافتن این فضاها با تغییر سبک زندگی است.

• در الگوهای سوم، بیشترین تغییرات صورت گرفته مربوط به ادغام و گسترش فضایی خانه‌ها است که در راستای رسیدن به فضایی وسیع و پر نور بوده است.

• عواملی چون وجود حیاط در خانه، بزرگی، دلباز و نورگیر بودن خانه‌ها، و همچنین وجود حریم دید و منظر جزو عوامل رضایتمندی ساکنین از خانه‌ها است.

• الگوی سوم که شامل خانه‌هایی یک طبقه یا دو طبقه حیاطدار هستند، از مطلوبیت بالایی بین ساکنین برخوردار بود؛ چرا که این خانه‌ها، پاسخگوی نیازهایشان است و مشکل اصلی با این خانه‌ها که باعث عدم تداوم زیست‌شان شود، وجود ندارد.

• تعمیر، بازسازی و نگهداری از خانه‌ها و تفکیک تأسیسات از فضای داخلی از دیدگاه ساکنین جزو ویژگی‌های ناخوشایند بوده است.

در بحث ویژگی‌های سبک زندگی و خانه، فضای خانه با عواملی چون ورود فن آوری و مصالح، حضور رسانه‌ها و تغییر فعالیت‌ها و نیازهای ساکنین تغییر کرده است، اما فرهنگ زیست در خانه‌ها از گذشته نگسسته است، شاید در زمینه‌هایی دچار تغییراتی شده، اما باید توجه داشت که در سبک زندگی ساکنین خانه‌ها مؤلفه‌های بسیاری ریشه در سنت‌ها، آداب و عادت‌ها دارد و تغییرات فرهنگ و شیوه‌ی زندگی از روندی آهسته برخوردار است و تعلق خاطر به خانه‌های گذشته همچنان تداوم دارد.

۱۰- تشکر و قدردانی

نویسندگان از همکاری همه‌ی خانواده‌های ساکن در خانه‌های مورد مطالعه (عباسی، عاقبتی، رحمتی، علیزاده، روحی، کامرانی، سعیدی وحدت، عباسی فرد، اسکندرتاش،

۱۲- منابع فارسی و لاتین

- سی‌راد، ایرین (۱۳۹۵). خانه، انسان شناسی فضای خانگی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- صفائی‌پور، هادی (۱۳۹۵). انسان‌شناسی معماری، نشریه روش‌شناسی علوم انسانی، دوره ۲۱، شماره ۸۹، صص ۷۹-۱۰۶.
- <http://ensani.ir/file/download/article/20180114084008-9897-193.pdf>
- غزنویان، زهرا (۱۳۹۶). جهان خانگی ما. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- فلماکی، محمدمنصور و ربوبی، مصطفی (۱۳۸۴). معماری بومی، نشر فضا، تهران.
- فلاح، الهام (۱۳۹۷). سازگاری ساکن و مسکن مکاشفه شیوه سازگاری خانواده یزدی و مسکن معاصر. پایان نامه دکتری معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- فکوهی، ناصر و غزنویان، زهرا (۱۳۹۱). بررسی انسان شناختی تنوع فضایی مطلوب از منظر ساکنان خانه‌های شهری تهران، البرز و قزوین، نشریه پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران، سال دوم، شماره ۳، صص ۲۹-۵۲.
- https://ijar.ut.ac.ir/article_50665_ed4280269b7acb4bae1b3b61518b73f9.pdf
- کرسول، جان دبلیو (۱۳۹۶). طرح پژوهش رویکردهای کمی، کیفی و ترکیبی، مترجمان علیرضا کیامنش، مریم دانای طوس. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی علامه طباطبایی.
- ماکن هابر، جوانا (۱۳۹۶). تاریخچه مفهوم سبک زندگی. فصلنامه فرهنگی-اجتماعی طعم زندگی. (۲)۵، صص ۲۵-۳۶.
- http://iribresearch.ir/sabk_zendegi/pdf/1.pdf
- مهدوی کنی، محمد (۱۳۸۶). مفهوم سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره سال اول، شماره ۱، صص ۱۹۹-۲۳۰.
- http://www.jicr.ir/article_75_afbc28b9ec36679f80f0dd508393634c.pdf
- آقالطیفی، آزاده (۱۳۹۱). انسان و خانه، تبیین الگوی تعامل انسان و خانه معاصر در ایران، پایان‌نامه دکتری معماری، دانشگاه تهران.
- آقالطیفی، آزاده و حجت، عیسی (۱۳۹۷). بررسی تأثیرپذیری مفهوم خانه از تحولات کالبدی آن در دوران معاصر در شهر تهران، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۲۳، شماره ۴، صص ۴۱-۵۶.
- https://jfaup.ut.ac.ir/article_72186.html
- اصلانی، مرضیه (۱۳۹۵). الزامات مطالعه تاریخ معماری ایران با رویکردهای انسان‌شناسی معماری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه هنر اصفهان، دانشکده هنر و معماری.
- ایزدی‌جیران، اصغر (۱۳۹۱). ظهور انسان‌شناسی هنر: فاگ، مان، فورگ و بیویک. مجموعه مقاله‌های نخستین همایش انسان‌شناسی هنر، صص ۹-۳۰.
- <https://anthropologyandculture.com/wp-content/uploads/2020/10/19295.pdf>
- پوردیپیمی، شهرام (۱۳۹۱). شهر، مسکن و مجموعه‌ها. تهران: انتشارات آرمان شهر.
- حریری، نجلا (۱۳۸۵). اصول و روش‌های پژوهش کیفی، واحد علوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
- رحمانی، جبار (۱۳۹۲). فرهنگ‌شناسی: میان‌رشته‌ای و علم انسان‌شناسی. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی. تابستان: ۳ (۵)، صص ۱-۱۹.
- <http://ensani.ir/file/download/article/20140621101049-9582-66.pdf>
- راپوپورت، ایموس (۱۳۹۱). فرهنگ، معماری و طراحی. ترجمه ماریا برزگر، مجید یوسف‌نیاپاشا. مازندران: شفلین.
- راپوپورت، ایموس (۱۳۸۲). خاستگاه‌های فرهنگی معماری. مترجمان: صدف آل‌رسول و افرا بانک. مجله خیال. زمستان: ۸، صص ۵۶-۹۷.
- <http://ensani.ir/file/download/article/20120329125346-2156-47.pdf>

- Turgut, Hulya. (1995). *Normative values and their cultural roots in the traditional Turkish house*. TDSR. vol11.pp:65-74.

<https://www.jstor.org/stable/41757185>

- Waterson, Roxana. (2014). *The Living House: An Anthropology of Architecture in South-East Asia*. Tuttle Publishing.

- Altman, Irwin, Werner, Carol, M. (1985). *Home environments*. Plenum Press.

- Cieraad, Irene. (2006). *At Home: An Anthropology of Domestic Space*. Syracuse University Press.

- Hanan, H. (2012). Modernization and Cultural Transformation: The Expansion of traditional Batak Toba house in Huta Siallagan, *Social and behavioral science*, 50, 800,-811.

- Lawrence, Roderick J. (1987). *Housing, dwellings and homes: design theory, research and practice*. New York: Wiley.

- Lucas, Ray. (2020). *Anthropology for Architects, Social Relations and the Built Environment*. Bloomsbury Visual Arts.

- Rapopor, Amos. (1969). *House Form and Culture*. Prentice Hall Publishing.

۱۴- چکیده تصویری

